

Torben Arboe:

Hvad satte man på leen til kornhøst – kroge, spjarrer, en vifte eller andet?

Dengang man høstede med le (dvs. frem til begyndelsen af 1900-tallet), måtte man ved kornhøst sikre sig, at de strå, man skar over med et hug med leen, ikke kom til at ligge i vejen for næste hug. Ved høhøst (eller med det ældre ord: høslæt) var dette ikke et problem, da hø har bøjelige strå, der efter afhugning føres med leen og kan lægges i en jævn stribe, et “skår”, efter leen. Modne kornstrå er derimod så stive, at de ved mejning let falder ind over lebladet og dermed ind de uhøstede strå, der skal tages med næste hug med leen. Man kunne måske nok føre leen i en bevægelse, der undgik dette; men det sikreste var at sætte nogle “pinde” eller et lignende redskab fast på leen til at føre stråene med lebladet, så de blev lagt i et skår efter leen eller kom til at stå ind mod det uhøstede korn ved siden af, hvor de så af en anden kunne “tages op” eller “bindes op”, dvs. bindes til neg. De nævnte pinde eller et tilsvarende redskab skulle være så lette som muligt og var derfor fremstillet af ask, pil mv.; leen var tung nok i sig selv, især når man skulle høste med den en hel dag igennem eller flere dage i træk. Redskabet har været udformet på forskellig måde og haft forskellige betegnelser fra egn til egn, hvilket vi her vil se nærmere på for Jyllands vedkommende. Nogen generel betegnelse for disse høstredskaber har vi vist ikke i dansk; *mejered* har været brugt, men er ikke tilstrækkeligt præcist: det betyder egentlig blot “redskab brugt ved mejning” og bruges ofte om “hele høstleen”, dvs. leen med påsatte redskaber, altså ensbetydende med *mejetøj* (jf. ODS). Jeg går lidt nærmere ind på disse “terminologiske” problemer til sidst (afsnit 7), men vil i det følgende bare tale om “le med høstredskab”, “redskab på le” og lign.

1. Kroge, mejekroge

Kroge ser ud til at være den ældste form for dette høstredskab. Der er ikke tale om helt ombøjede kroge som fiskekroge mv., men om det, der i ODS anføres som den første, mest grundlæggende betydning: en krum, bøjet gren el. en bøjet del af gren, stok og lign. (jf. ODS *I.Krog I*, hvor der til sidst, efter en redaktionel "planke" anføres: *om høst-, mejekrog*, med påpegning af, at dette drejer sig om en dialektal eller landbrugsfaglig betegnelse. Det nævnes her, at der sættes 2-3 eller 3-4 kroge på leen. I Jysk Ordbogs materiale har vi flg. illustration af en le med kroge.

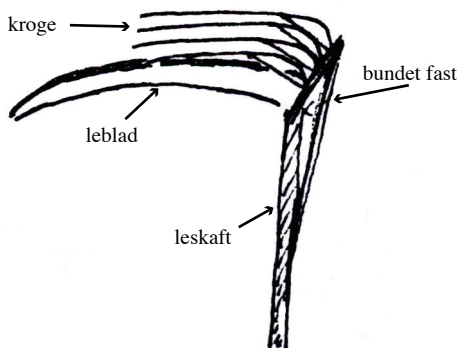

Fig 1. Le med 4 *kroge*. Fjends herred, Midtvestjylland.

Det ses, at krogene er fastgjort til en slags ramme på leskaftet, men at de på det længste stræk sidder parallelt med lebladet, idet de i en bøjning stort set følger den vinkel, som dannes af leskaft og leblad. Den skrå streg i vinklen i hver krog markerer formentlig en snor, hvormed man kan stramme grenene ind mod leskaftet, hvis stråene under mejning trækker dem lidt væk fra stillingen parallelt med lebladet. Det vises nærmere i fig. 2.

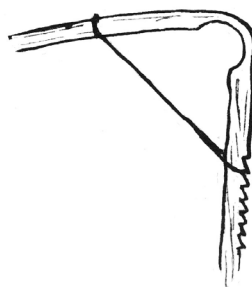
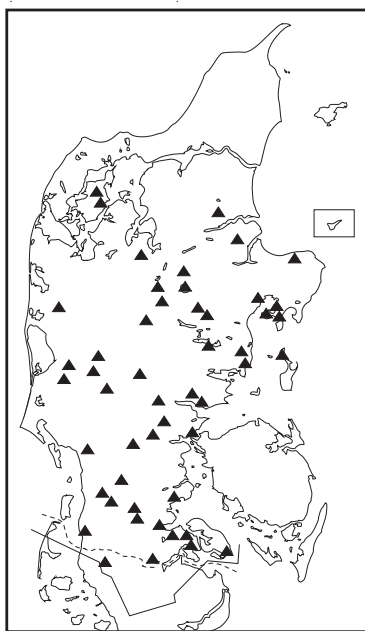

Fig. 2. *Krog* med snor til indstilling. Vodder sogn syd for Ribe.

Her fremgår det, at hver krog har forskellige indhak til fastgøring af snoren, så krogen som helhed kan danne den ønskede vinkel i forhold til leblad og leskaft. Det gjaldt dog ikke den nederste krog, da den “sad fast paa Lebladet”. I samme optegnelse vises, hvordan krogene kan være anbragt på leskaftet.

Fig. 3. Et sæt *kroge* på en høstle. Vodder sogn syd for Ribe.

Dialektens betegnelse for redskabet er: *æn pa 'kro'ch* = et par *kroge* (der altså omfatter 4 *kroge*). De kaldes imidlertid også *fingre*, hvilket forekommer meget rimeligt, da de kan minde om svagt bøjede fingre. Det forklares, at de fastholdes dels af en skrue gennem skaftet lige foran forreste leknag (dvs. håndtag), dels af et træstykke (markeret med a i fig. 3), som alle 4 *fingre* går igennem, og som går ned i en holder (en *krampe*) bag på leskaftet tæt ved lebladet. De skulle dermed være tilstrækkeligt fastholdt til at klare mejningen en rimelig tid. Betegnelsen *kroge* er især udbredt i Syd- og Sønderjylland samt det østlige Midtjylland¹, jf. fig. 4.

Fig. 4. Udbredelse af *kroge* som betegnelse for høstredskabet.

¹ På øerne var betegnelsen almindelig kendt, jf. *krog* 2.4 i *Ømålsordbogen*, med henvisning til *mejekrog*. Illustrationer af hele redskabet ses i Ussing (1918) s. 110 og Pedersen (1950) s. 51, med betegnelser som *svøbe*, *bjælke*, *slå*, *gøg* for enkelt-delene.

Det ses, at der også er enkelte eksempler på brug af betegnelsen i Midtvestjylland, på Mors (i Nordvestjylland) og i det sydlige Himmerland. Desuden indgår ordet i flere sammensætninger med samme betydning, men hvor der kan være lokale forskelle i udformningen af redskabet: *høle-krog*, *høst-krog*, *le-krog*, *meje-krog*, *mejele-krog*.² Her er *høle* simpelt hen den nørrejske betegnelse for en almindelig le (ud fra dens hyppigste anvendelse, nok som modsætning til især en *lyng-le* med kortere, kraftigere leblad); sammensætningen *høle-kroge* er spredt afhjemlet i et østjysk område (Århus–Vejle) og desuden kendt på Mors, jf. artiklen i Jysk Ordbog (www.jyskordbog.dk). I det sydlige Hardsyssel (fra Holmsland mod øst til Ikast/Bording) og i Sydvestjylland har *meje-le* betegnet den le, man brugte til kornhøst i modsætning til høleen til høhøst, og i et mindre område heraf, den østlige del af Sydvestjylland, har man tilsvarende brugt betegnelsen *mejele-krog* om krog-redskabet. *Høst-krog* har været brugt sporadisk i den østjyske og sydjyske del af *krog*-området, mens *le-krog* kendtes i den østlige del af Sønderjylland og egnen nord for Kolding. *Meje-krog* og *mejele-krog* er nok de mest egnspecifikke ord; de har været velkendte på Djursland, i Midtøstjylland og Bjerre herred hhv. Sydvestjylland, se fig. 5.

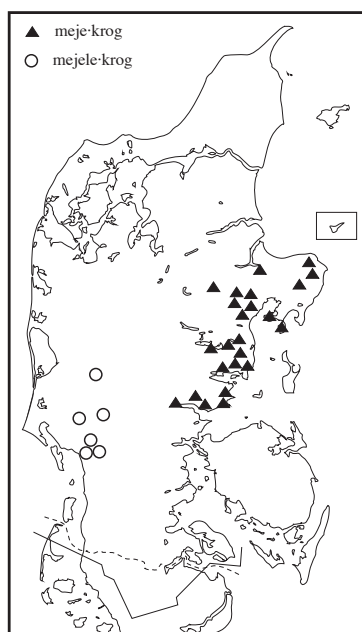

Fig. 5. Udbredelse af *meje-krog* og *mejele-krog*.

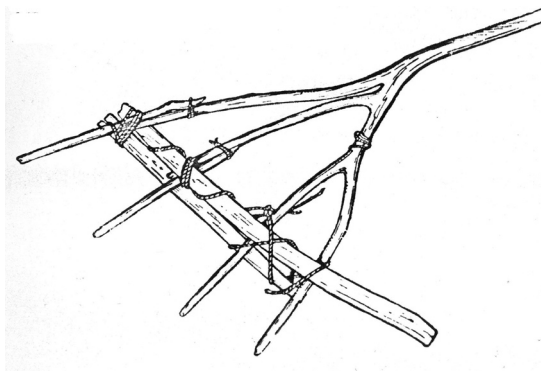
Første sammensætningsled *meje-* udtales meget varierende i det østjyske, hvad jeg vil komme nærmere ind på til sidst (i afsnit 7). Ordet *mejele-krog* findes afhjemlet så tidligt som 1637, nemlig i Skast herreds tingbog (s. 106): *1 par meylee kroge*.

² I sammensatte betegnelser anvender jeg ofte Jysk Ordbogs tegn · (“sammensætningsprik”) til at skille mellem første og sidste sammensætningsled og dermed undgå uklarheder; fx er der ved *høle-krog* tale om en “krog til en (hø)le” og ikke om “lekrog til hø”.

2. Spjarre, spjarrer

I størstedelen af Vestjylland og det nordvestlige Sønderjylland er betegnelsen *spjarre* næsten enerådende, oftest i flertalsformen *spjarrer*. Ordet er ikke umiddelbart gennemskueligt, men betegner grundlæggende en udstående gren på et træ, en to- eller tredelt gren; et tilsvarende verbum *spjarre* betyder “stritte ud til alle sider”, men også “sparke, spjætte”, jf. Feilbergs jyske ordbog. Det nærmest beslægtede ord i rigsdansk er *spirre*, der imidlertid både som substantiv og verbum især har betydninger relateret til bevægelse (“spjætte” mv.), fx i ordet *spirrevip*, jf. ODS (bd. 21, 1943). Men i jysk er den statiske betydning den vigtigste i subst. *spjarre*, der brugtes om mindre 2-3-grenede redskaber: dels om et redskab til opvinding af blå (dvs. grove hørfibre) på spinderokken (et *blår·sryd*), dels om en (med Feilbergs udtryk) “trekløftet gren” til omrøring i grød mv., sporadisk afhjemlet i Himmerland, Midt- og Syddjylland i Jysk Ordbog. Desuden brugtes *spjarre* altså om høstredskabet, i primitiv form dannet direkte ud fra en flerdelt gren, jf. fig. 6.

Fig. 6.
Spjarre fra Karup;
på Herning Museum
(NEU spørgeliste 1,
s. 15).

Det ses, at der er bundet et par tykkere træstykker tværs over de fire grene (eller vist en forlængelse heraf for to af grenenes vedkommende) for at give redskabet større styrke og stabilitet. Men der har været tale om adskillige udformninger, jf. Feilbergs definition af *spjarre*: “vistnok oprindelig en tregrenet gaffel ... (anbragt) på ledraget ...; nu om stunder er de på mange måder omdannede” (bd. 3, 1904-11). Her har håndværkerne (snedkere m.fl.) antagelig søgt at imødekomme brugernes (landmændenes) ønsker eller har selv fået gode ideer til

forbedringer, ligesom ved udformning af leskafterne, der også varierer fra egn til egn. Eller fingernemme landmænd og karle på gårdene har tildannet dem efter de krav, kornhøsten stillede. Nogle af de typiske *spjarrer* vises nedenfor. Det er karakteristisk for dem, at de nok bøjer lidt væk fra leskaftet ind over lebladet, men ikke som (*meje*)*krogene* i afsnit 1 er bøjet i vinkel til at blive parallelle med lebladet, jf. fig. 7.

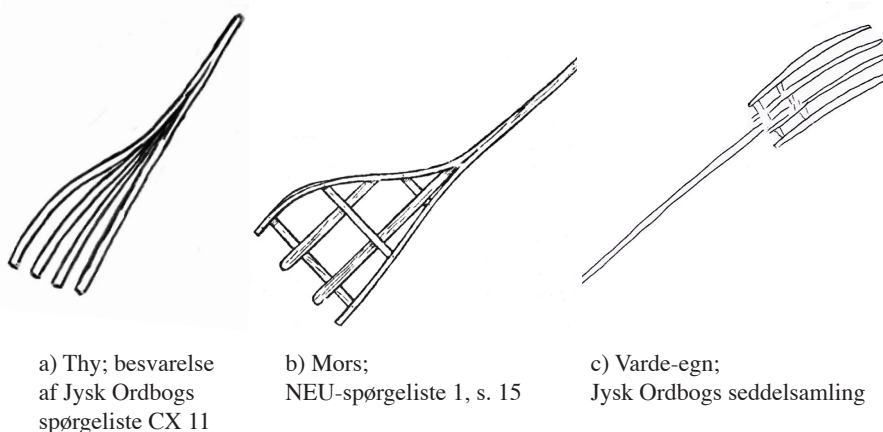
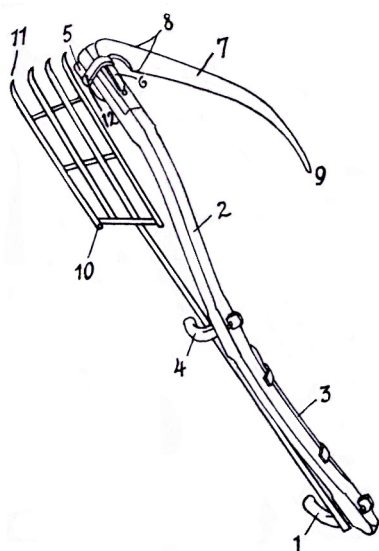
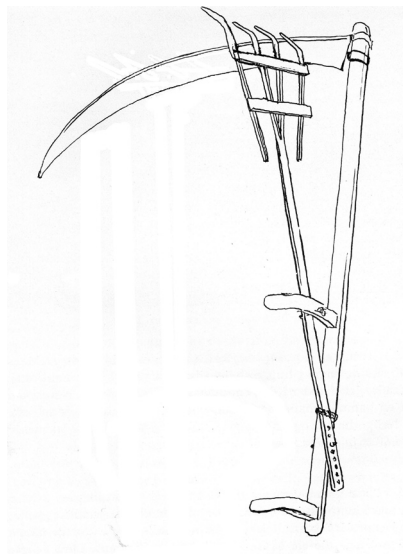

Fig. 7. Spjarre-typer fra Nordvest- og Sydvestjylland.

De to første typer i fig. 7 ses at have et svaj udad på grenen længst væk fra leskaftet; på spjarren fra Thy er de midterste grene også lettere udadbøjede, mens Mors-spjarren har midtergrene (næsten) parallelle med inderste gren og desuden tværribber som næsten alle andre i materialet. Den sidste type har derimod ikke noget svaj udad fra leskaftet på de fire grene: de er alle parallelle, udgør nærmest et rektangel, dog med spidserne let bøjet frem mod lebladet. Det er måske lidt nemmere at anskueliggøre dette via illustrationer, der ud over spjarrens type også viser dens placering på leskaftet, se fig. 8.

a) Skautrup (1927) s. 81

b) Hansen (1958) s. 89

Fig. 8. *Spjarre*-typer fra Midtvestjylland (Hardsyssel).

Her er spjarren a) af den rektangulære type med 4 grene og 3 tværribber; det oplyses, at der i forreste leknag (nr. 4) er en jernskrue til at fastgøre spjarren i, og at den desuden blev bundet fast ved bageste knag (nr. 1). Spjarren i b) er en "blandet" type, mere sammensat: skaftet deler sig i 2 grene, der har fået påsat 2 tværribber; disse bærer en gren i hver side, parallel med hver sin midtergren. Dermed er der i alt 4 grene, men altså ikke anbragt i regulær rektangelform (snarere trapez-form, hvis man bruger geometriske termer). Begge spjarrer i fig. 8 viser den ovenfor omtalte bøjning fremad af grenenes spidser, hen mod lebladet, mest udpræget i type b. I sidstnævnte kan der desuden ændres på spjarrens stilling: ved brug af forskellige skruehuller nederst i skaftet kan den rykkes mere eller mindre frem mod lebladet, idet den ikke er fastgjort til leskaftet som i type a. Den er derimod fæstet til forreste leknag og bliver dermed trukket skråt ud fra leskaftet (hvilket i øvrigt ses endnu tydeligere på fig. 10).

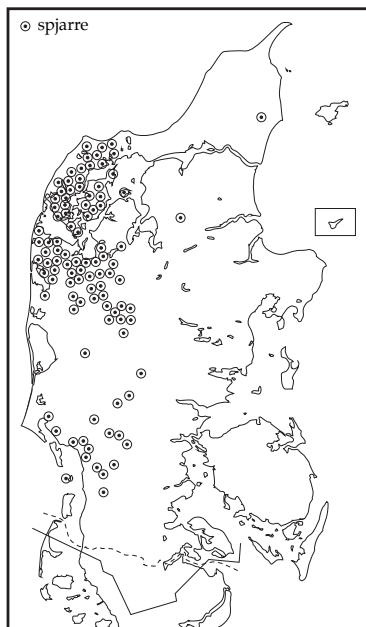

Fig. 9. Udbredelse af *spjarre* ud fra besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste CR 2.

Som nævnt bruges ordet ofte i entalsform, en *spja-r*, men nok tiest som flertalsform, *spja(·)rør*, formentlig på grund af redskabets “sammensatte karakter”, idet det består af flere grene. Dets udbredelse fremgår af fig. 9.

Der ses på fig. 9 et stort hul i udbredelsen af betegnelsen *spjarre(r)* omkring Ringkøbing fjord (det sydlige Hardsyssel og det nordlige Sydvestjylland). Ordbogens øvrige kilder (mindst lige så mange spørgelistebesvarelserne i fig. 9) viser et lignende billede, dog med enkelte flere i det “tomme” område. Forklaringen er, at man i dette område helst brugte betegnelsen *vifte*, som det ses på fig. 10; dette ord behandles i næste afsnit.

Som nævnt i afsnit 1 brugte man i Syd- og Sønderjylland også *kroge*. Når begge typer redskab blev brugt, skal forklaringen findes i udviklingen i landbruget i 1800-tallet:

Krogene er den ældste Form for Samling af Kornstraaene og blev ... benyttet af alle til Kornhøstning, men i Aarene 1850-1860 kom Spjarrerne. Det var Kornet, der efter Merglingen blev baade langt og tæt; Krogene blev filtret ind i Kornstraaene, og Arbejdet gik for langsomt. (Kragelund 1944 s. 69).

Det var altså gødskning af jorden med mergel og det deraf følgende kraftigere korn, der bevirkede behovet for en ny type redskab på leen til samling af de mejede strå. Stedvis i Vest- og Sønderjylland blev *kroge* dog fortsat anvendt til høst af især boghvede, der netop ikke står så tæt på marken (jf. Schmidt 1952 s. 53).

3. Vifte

Dette redskab er, så vidt det kan ses af materialet, det samme som den netop omtalte *spjarre*. Ud fra typerne i fig. 7-8 er det letforståeligt, at man kan give det navnet *vifte*, på vestjysk udtalt *vøwt* (sjældent *wøwt*), og i mange optegnelser med vestjysk stød: *vøw*"t. Mest direkte bekræftes identiteten mellem de to redskaber i teksten til den følgende figur.

Fig. 10. *Leen stryges på Gørding strand ved Nissumfjord. Der er sat en "wøwt" eller "spjarre" på leen.* Højrup 1960 s. 99 (også billedteksten).

Her har det altså ikke været muligt at bestemme, hvilken betegnelse der var den rigtigste; begge kunne bruges. Billedteksten oplyser videre, at den vifteformede type tidligere var karakteristisk for den nordlige del af det undersøgte vestjyske område, men "har efterhånden bredt sig noget sydpå" og fortrængt en form med fire næsten parallelle grene (svarende til c på fig. 7). Udbredelsesområdet kan vises med et kort ud fra besvarelser af samme spørgeliste som i foregående afsnit, se fig. 11.

“Gørding ved Nissum fjord” (som nævnt i fig. 10) ligger i den nordligste del af området. Det ses, at *vifte* ganske pænt udfylder det næsten tomme område omkring Ringkøbing fjord på *spjarre*-kortet i fig. 9. Også her ved *vifte* bekræfter ordbogens øvrige oplysninger udbredelsen af ordet; de supplerer ved at udfylde området fra Ringkøbing fjord sydpå til Ho bugt, som på de spørgelistebaserede kort her står tomt. To kilder fra fjordkystegne nævner endvidere, at en *vøwt* bruges ved høst af tagrør. Muligvis er også fig. 10 fra et sådant sted (jf. “stilladserne” til tørring af fiskegarn i baggrunden), endskønt de afbildede strå næppe er tagrør, snarere marehalm, men i hvert fald kraftigere end kornstrå.

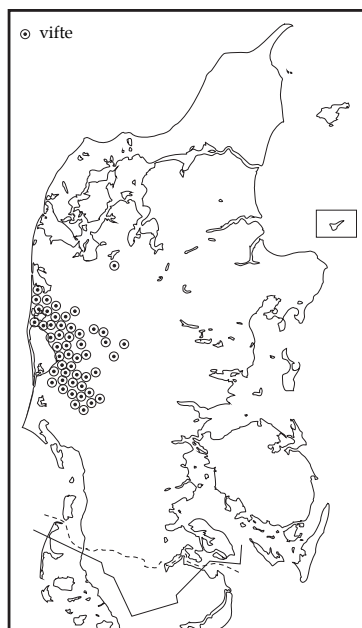

Fig. 11. Udbredelse af *vifte/vøwt* ud fra besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste CR 2.

4. Peger, mejepeger; bøjle, mejebøjle

Betegnelserne i de foregående afsnit dækker i store træk det jyske område med undtagelse af det nordlige Østjylland. Fra Viborg-Randers-egnen og nordpå, dvs. i Ommersyssel, Himmerland og størstedelen af Vendsyssel, betegnes høstredskabet som *peger*, udtalt med blødt g (*pe·qər* el. lign.). Dette ord er en substantivering af verbet *pege*, måske direkte som *en pege* eller (som -er-afledning) *en peger*, i hvert fald altid i en r-form, der af optegnerne opfattes som flertal.³ Redskabet består her oftest af 4-5 grene (i stedet for de 3-4 grene på spjarrer mv. ovenfor), og det er fastgjort til leskaftet ved hjælp af 2 tværribber eller -stivere, jf. fig. 12.

³ Formen *pege* kendes som subst. i Vestjylland med betydningen “viser (på ur)”.

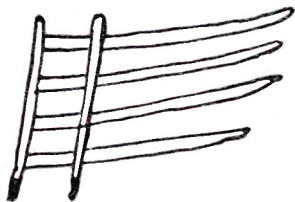

Fig. 12. *Peger* fra Børglum sogn, Vendsyssel, J.M. Jensen ca. 1895. (Peter Skautrup Centret Ms 400.2 s. 166).

I forhold til de fleste af de *spjarrer* mv., vi har set på ovenfor, afviger redskabet her ved ikke være fæstet til leen via et skaft parallelt med leskaftet, men direkte via tværstiverne vinkelret på leskaftet. På tegningen kan man ane, at disse stivere spidser til nedefter og dermed nok kan passe til huller i leskaftet. Af en senere optegnelse fremgår, at "pindestiverne sidder i øsken på leskaftet" (Svend Jespersen, NEU, 1939), altså i en metalring til yderligere stabilisering. Stiverne kaldes ofte *stolper*, og grenene kaldes *sideben*; en skitse hos K.J. Lyngby ca. 1860 viser redskabet *pæ'qør* med 2 stolper og 5 sideben. En lidt anderledes udformning har været anvendt i Himmerland, hvor stiverne blev bundet fast til leskaftet, jf. fig. 13.

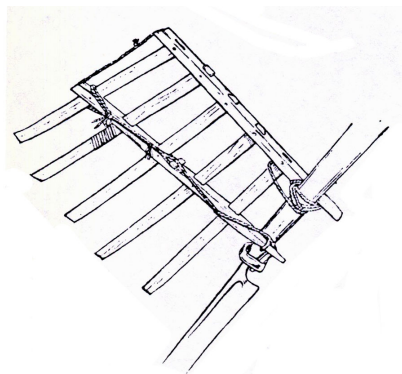

Fig. 13. "*Peger*" med "*Tvinde*" til Fastspænding. Himmerland. (NEU spørgeliste 1, s. 15, inkl. billedtekst).

Det ses, at grenene her går igennem stolperne og er fastgjort til leskaftet med en form for snoretræk, der kan spænde redskabet fastere ("*tvinde*" det) til leskaftet. I en optegnelse fra egnen vest for Hadsund nævnes, at man "i gammel tid, da kornet var kort i strået", brugte *kroge*, men senere kom *pe-ger* i brug; altså samme rækkefølge som ved *spjarrer* i Sydvestjylland. Ifølge samme optegnelse var *peger* ligesom *kroge* buede parallelt

med lebladet, men kortere. På egnen syd for Mariager (Gjerlev sogn) havde man både kroge og peger i brug: var det et år med *swæ'r ku'an* (= svært, kraftigt korn), skulle der bruges *pæ'qər*; men var kornet *tøn' å stakəd* (= tyndt og stakket, dvs. kort), skulle der bruges *kråq* (Bjerregaard 1959 s. 58). Der beskrives flere variationer i udformningen, især fra det sydvestlige Himmerland over til Fjends-egnen sydvest for Viborg, og i en optegnelse fra denne egn (Vium sogn) omkr. 1900 nævnes: "*Spjarrer, Kroge eller Peger, kortere og mere buede ... her forekommer alle tre former*" (dvs. alle tre ord). Udbredelsen af *peger*, mod nord også kaldt *meje-peger*, ses på fig. 14, baseret på spørgelistebesvarelser, men bekræftet af Jysk Ordbogs øvrige oplysninger.

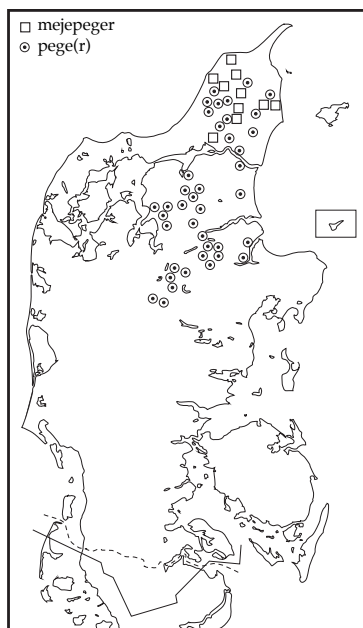

Fig. 14. Udbredelse af *peger* og *meje-peger* ud fra besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste CR 2.

En variation i udformningen er, at der kan være påsat en bue eller bøjle oven over grenene, så redskabet støtter de afmejede strå længere oppe mod toppen end ellers, se fig. 15 a.

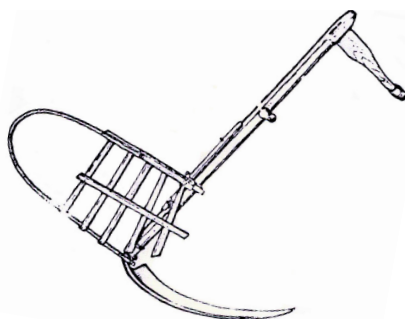
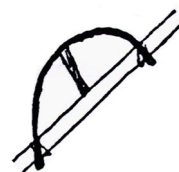

Fig. 15 a) Le med *peger* og en bøjle, på fig. ikke fastgjort til leskaftet. Vendsyssel. (NEU spørgeliste 1, s. 12).

b) Leskaft med bøjle. Vendsyssel. (NEU optegnelse 1939).

Dette er medvirkende til, at redskabet også i både Vendsyssel og Himmerland kaldes blot *bøjle* og i hvert fald stedvis kun består af en bøjle med tværstiver, altså egentlig ingen “peger”, “grene” el.lign. (jf. fig. 15 b). Kilderne er uenige om, hvilken form der er ældst. Ifølge en NEU-optegnelse fra 1939 fra det sydøstlige Vendsyssel (Kær herred) består *pe-ger* nu af “4 grene over hinanden, parallelt med draget” (dvs. leskaftet); men tidligere var redskabet “formet som en bue, hvis ender var bundet til draget, og som midt på støttedes af en pind, der gik ned i et hul i draget”. Modsat anføres allerede et par årtier tidligere fra samme egn: “Nu bruges disse Peger ikke meget ...; man hjælper sig nu med en Bøjle af Pil, befæstet paa Draget samt paa en Stolpe, der staar op fra dette” (Larsen 1914 s. 196f.). Men der er i hvert fald ingen tvivl om, at man har brugt et bøjleformet redskab på leskaftet, jf. tilsvarende bemærkninger om, at en pind fra *de høwwest å Bøwl* (= det højeste af bøjlen) gennem et hul i draget *sku stywn Bøwl å* (= skulle stive bøjlen af; Espegaard 1960 s. 15). I Jysk Ordbog er denne betydning placeret som *bøjle* 5, hvor det fremgår, at betegnelsen også bruges i det østlige Sønderjylland (herunder Sundeved og Als).⁴ I Nordjylland har man i den østlige del af Himmerland også brugt betegnelsen *meje-bøjle*.

5. Øvrige simpleksformer: tveger, krøjer, spryd(e), bukke

Betegnelsen *peger* gælder som nævnt Vendsyssel, dog ikke den sydvestligste del (jf. fig. 14). Her kaldes samme redskab i stedet *tveger*, en flertalsform af *tvege*, dvs. en todelt gren (et ord, der andre steder bruges fx om en pilekvist til påvisning af vandårer i jorden). I klitegnene her måtte man ved høst af den sparsomme avl af rug og byg passe på, at hugget med leen ikke blev så hårdt, *at le og “tweger” ... slog de dyre kærner af* (Hansen 1986 s. 17). Vest for dette område, dvs. i Hanherred, benævnes redskabet bl.a. *meje-pinde* (jf. næste afsnit), dog også i et enkelt tilfælde *krøjer* (Lild sogn, jf. Kvolsgaard 1891 s. 53). Denne sidste form er vist flertal af subst. *krøje*, der ellers bl.a. betegner den rive (med 4 karakteristiske, lange tænder), som bruges til optagning af kornstråene ved binding af neg. I Lild bruges *krøjer* side om side med *høst-pinde*; det vestjyske *spjarre* er åbenbart ikke nået så langt frem mod nordøst.

⁴ Også i Sydslesvig har man brugt et bøjleformet redskab, men under betegnelsen *kroge* eller *krøger*, jf. optegnelser fra Fjorde sogn ved Anders Bjerrum i 1930'erne.

I Sønderjylland har man uden for det ovenfor nævnte *bøjle*-område (og ved siden af *kroge*, jf. afsnit 1) især brugt betegnelsen *spryd* eller *spryde*, med udtaleformer som *sprý'(ə)*, *sprý'r* i vest og nord (i vest dog også *sprý(ə)*, med “klusilspring”), *sprý'ə* i øst og et enkelt *ˈsprý'ə* (med accent 2) i syd. I vest omtales *spryd* som et synonym til *spjarre*, og redskabet har dér formentlig lignet spjarrerne fra Sydvestjylland (fig. 6 c). Generelt kan *spryd* (jf. ODS) betegne en lang stang (fx *bov·spryd*), men også mindre redskaber, evt. tredelte som et blårspryd (jf. afsnit 2). En særlig effektiv måde at få alle stråene taget med ved rughøsten omtales fra egnen syd for den nuværende rigsgrænse: “Paa Leen sættes et “Spryd”; er Kornet meget kort, spændes et Stykke Tøj, et “Sejl” for at faa alt med, saa der ikke bliver for megen Rivning” (dvs. strå at rive sammen bagefter; Ladelund sogn, jf. Ejerslev 1937-38 s. 195).⁵ Her påsætter man altså leens *spryd* et lille sejl, nærmest som et mindre bovspryd. Fra Åbenråegnen bemærkes, at man bruger *kroge* til høst af boghvede, men *et sprye* til det øvrige korn. En lidt anden udformning af redskabet kaldes en *buk*; det kendes kun enkelte steder i Sydvest- og Sønderjylland, jf. ¹*buk* 5 i Jysk Ordbog: *bukke* er kortere end *kroge*, men længere end *spjarrer*. Desuden findes betegnelserne *buk* og *spryd* i sammensætningen *Bokspryed* for et redskab, der mest ligner “en Træfork eller en Trægaffel” (Hostrup sogn ved Tønder).

6. Øvrige sammensætninger: *hølepinde*, *høstpinde*, *mejepinde*

Ser man på udbredelseskortene ovenfor samlet (fig. 4-5, 9, 11, 14), er enkelte områder fortsat “tomme” eller tyndt besatte; de specielle gloser som *spjarre*, *vifte* og *peger* er ikke nået frem hertil, ej heller sammensætninger som *meje-kroge*, *meje-peger*. Tilsvarende redskaber har været i brug også i disse områder, men da betegnet med sammensætninger, hvor et så generelt ord som *pind* indgår som sidsteled. Det gælder den østlige del af Midtvestjylland: *høle·pinde* i Salling og det nordlige Fjends, hvor redskabet kunne se ud som i fig. 16.

⁵ Tilsvarende kunne man ved rughøst i Nørrejylland forsyne *kroge* med sejl, men her fordi “Foldudbyttet var saa ringe, at det gjaldt om at faa alt med” (Jespersen 1920 s. 180).

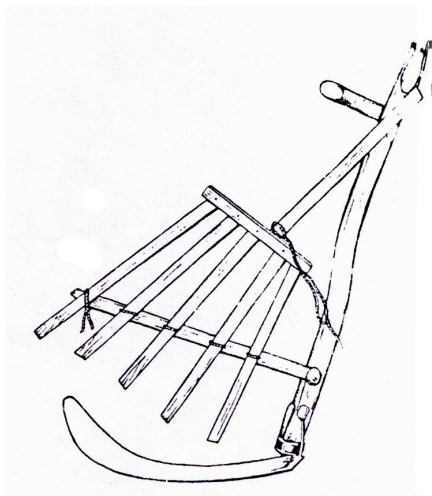

Fig. 16. Høle med "Pinde". Salling.
(NEU spørgeliste 1, s. 12, inkl.
billedtekst).

Det ses, at redskabet her mere ligner *peger* i Himmerland (fig. 13) end de midtvestjyske *spjarrer* (fig. 8). I en anden optegnelse, fra Vroue syd for Skive, angives, at "*hjøli₁pin₂* ... i den ene ende var spaltet i tre udspærrede grene, der ragede ud til bladets ryg"; dette svarer omtrent til spjarren fra Thy (fig. 7a). Altså én og samme generelle betegnelse for temmelig forskellige udformninger af redskabet.

I de samme områder (Salling og det nordlige Fjends) bruges også betegnelsen *høst-pinde* (et ord, der desuden er nået frem til egnene nord for Limfjorden,

jf. afsnit 5). Fra Vester Hanherred hedder det, at når høleen skulle bruges til kornhøst, blev der bundet *høst-pinde* på; de kunne som andre "træsager" være fremstillet af fingernemme karle på gårdene (Kvolsgaard (1891) s. 88).

I Øster Hanherred⁶ og i det nordlige Vendsyssel er betegnelsen derimod især *meje-pinde*, i det nordvestlige Vendsyssel dog også *meje-peger* (jf. afsnit 4). Her var der "sådan en '*fæm*' '*flæ'n*' '*wed*' *øm*'" (= fem grene ved dem, jf. '*flen* *l*' i Jysk Ordbog), dvs. samme antal grene som ved nogle *peger* (jf. fig. 13 og 15a). Også denne betegnelse er anvendt på Viborg-Skive egnen, fx i en beskrivelse vedr. slutningen

⁶ Skellet påpeges i en optegnelse fra Tranum sogn i Øster Hanherred: i sognet siges '*mæjpen*', men vestligere '*hyllipenn*' (= hølepinde), jf. Kristensen (1905) s. 267. Dog bruges *mejepind* også af Johan Skjoldborg i en sammenligning, jf.: "Aadsler, der ... stikke de buede Ribben frem som Mejepindene paa en Le" (Skjoldborg 1900 s. 13). Dette kan rykke ordet længere mod vest: til Øsløs sogn og Hannæs i Vester Hanherred; dog anvender Skjoldborg også dialektale ord fra andre steder nordenfjords, så han kan have *mejepind* fra Øster Hanherred eller Vendsyssel. I hvert fald bekræfter citatet mejepindenes buede facon.

af 1800-tallet: “Naar der skulde høstes, blev der paa “æ Hjøllidrau” (= høledraget, dvs. leskaftet) anbragt nogle bøjede Pinde, “æ Mejpænd” (= mejepindene)” (Munk 1977 s. 23). Senere er betegnelsen også brugt op mod og i det sydvestlige Himmerland som alternativ til *meje-peger*; ligesom disse skulle også *meje-pinde* bindes på leen.

7. Afsluttende: jyske vs. ømålsbetegnelser

Hermed er givet en oversigt over de jyske betegnelser for det redskab, man ved kornhøst satte på leen – eller rettere: *de* redskaber, man brugte hertil i de forskellige egne af Jylland. En vanskelighed i beskrivelsen har været, at vi i dansk næppe har et fælles vokabular vedrørende disse redskaber og adskillige andre forhold i forbindelse med høsten. Fra begyndelsen havde jeg tænkt at bruge ordet *mejered* som generel betegnelse, bl.a. fordi Feilbergs ordbog gør det, fx: “mejekrog = mejered på høstleen”; men af ordets definition i ODS fremgår dels, at det især bruges på Sjælland og på de sydlige øer, dels at det dér omfatter også leskaftet, jf. formuleringen: “det træstativ (leskaft med paasatte mejekroge), der anvendes ved mejning”, og at det desuden kan bruges “om hele mejetøjet”, dvs. nævnte træstativ “med paasat le(jærn)” (bd. 13, sp. 1223, 1225). *Mejered* er altså for flertydigt til at kunne bruges som term for kun det redskab, der sættes på leen til kornhøst; jeg har derfor undgået ordet.

De citerede definitioner fra ODS viser i øvrigt, at subst. *le* kan være betegnelse for alene bladet på leen. Det ses også i øsmål, i hvert fald sjællandsk, jf. fx: “*Leen* ... var sat fast paa *Leskaftet*” (Ussing 1918 s. 108); jeg har ovenfor kun brugt ordet i betydningen “(le)blad og (le)skaft”. Den mest almindelige betegnelse for en le er i jysk *hø-le* (se kort over udtaleformerne i Jysk Ordbog). *Leskaft* har jeg brugt som generel betegnelse; de jyske ord er *drag* og *høle-drag* (udtalt *draw, draw*, henholdsvis *hjølli-, hyllidraw* mv., jf. de pågældende artikler i Jysk Ordbog), mens sjællandsk her bruger subst. *bom* (jf. Ussing 1918 s. 110, Pedersen 1950 s. 49ff.).

Heller ikke verbet *meje* (der oprindeligt er indlånt fra tysk *meien*, jf. ODS) er generelt anvendt i dialekterne, i Jylland således kun i det nordlige og mellemste Østjylland samt det sydligste Sønderjylland; i Vest-, Syd- og Sønderjylland i øvrigt er ordet i stedet *høste* (jf. igen

Jysk Ordbog). Til gengæld har *meje* komplicerede lydforhold i det (midt)østjyske: man hører ikke blot det forventede *mej(·)*, *mæj(·)*, men også *mej·ð*, *mæj·ð* og på Djursland *mej(ə)r*, *mæj(ə)r*, desuden *me·ð* syd for Århus. Dette gælder også sammensætninger med *meje*, som der trods alt er adskillige af i det østjyske (jf. de foregående afsnit), fx *meje·krog*, som stedvis noteres *mede·krog* (men altså intet har med fiskeri at gøre). Forholdene er forsøgt udredet hos Jul Nielsen (1996): et formentlig oprindeligt *-j-* er på et tidspunkt blevet “udviklet” til eller afløst af *-jð-*, i Nordøstdjursland “dog (senere?) af *-jr-*” (s. 202). Her bør tilføjes, at vestjysk faktisk har en ret vidt udbredt sammensætning med *meje*, nemlig *meje·le* i det sydlige Hardsyssel (ofte udtalt *mæj·l*, altså som enstavelsesord) og hele Sydvestjylland. Denne *le* blev ikke regnet for så væsentlig som den almindelige *hø·le*, fx kunne man bruge udtjente blade fra høleer til mejeleer; men betegnelsen har alligevel været vigtig nok til at sætte sig spor i form af de tidligere omtalte *mejele·kroge* (afsnit 1, fig. 5).

På trods af de skitserede definitionsproblemer mv. kan denne artikel forhåbentlig tjene til en klarificering af (i det mindste en del af) den jyske “høst-terminologi”.

Kilder og litteratur

- Bjerregaard, N.P. (1959): *Årets arbejde i Ommersyssel*. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. Aarhus.
- Ejerslev, M.P. (1937-38): Gammel Sæd og Tro fra det dansktalende Mellemlesvig, i: *Sønderjydsk Maanedsskrift* 14. Historisk Samfund for Sønderjylland:191-198.
- Espegaard, Arne (1960): *Gavn og gammen*. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. Aarhus.
- Feilberg, H.F. (1886-1914): *Ordbog over jyske almuesmål* 1-4. København.
- Hansen, H.P. (1958): *Hedebønder i tre slægtled*. København.
- Hansen, Karl (1986): *Ved Jammerbugten. Erindringer fra det gamle Blokhus*. Pandrup.
- Højrup, Ole (1960): Landbrug i Vestjylland for 100 år siden, i: *Hundrede Aar. Den Vest- og Sønderjyske Kreditforening 1860-1960*. Red. af Kristjan Bure. Ringkøbing:49-106.

- Jespersen, L.S. (1920): *Fra Starup Sogn*. Bramminge.
- Jul Nielsen, Bent (1996): Djurslandsmålets mysterier. Et bidrag, i: *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. Festskrift til Inger Ejsskjær. Institut for Dansk Dialektforskning. København:199-208.
- Kragelund, T. (1944): Leen, i: *Fra Ribe Amt* 11. Historisk Samfund for Ribe Amt. København:61-73.
- Kristensen, Evald Tang (1905): *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv*. Tillægsbind 6. Århus.
- Kvolsgaard, C.M.C. (1891): *Spredte træk af landbolivet, optegnede i jysk mundart*. København.
- Larsen, J. Kr. (1914): *Ordbog over Vendelbomaalet*. Aalborg.
- Munk, N.P.J. (1977): Hedepionerens Kaar, i: *Fra Viborg Amt* 42. Udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt. Viborg:7-31.
- NEU = *Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser*. Spørgeliste nr. 1: Høstredskaber. (1941). København.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog* 1-28. (1918-1956). København.
- Pedersen, Anna (1950): *I såtid og høst. Optegnelser fra Stevns og Bjeverskov herreder*. København.
- Schmidt, August F. (1952): Mellem Gram og Ribe, i: *Sønderjydske årbøger*. Aabenraa:28-103.
- Skautrup, Peter (1927): *Et Hardsysselsmål* I. København.
- Ussing, Henrik (red.) (1918): *Gammelt sjællandsk Bondeliv*. København.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* 1 ff. (1992 ff.). Institut for Dansk Dialektforskning. København.